

Kołodziejczyk, Arkadiusz

„Powiat grodzisko-mazowiecki w rozwoju historycznym (XIX-XX w.)”,
Andrzej Stawarz, Grodzisk Mazowiecki
1995 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 87/2, 480-482

1996

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

mywała się ze służby, dalsze 22% trudniło się produkcją rzemieślniczą i przetwórstwem. Przedstawiciele wolnych zawodów (prawnicy, lekarze, nauczyciele) stanowili 6,7%, a kupcy 5,3%.

Jak można było się spodziewać obie ostatnie grupy zawodowe były skoncentrowane w czterech parafiach centralnych. Sektory produkcyjne, jak np. browarnictwo, dominowały w zachodniej części miasta dysponującej stałym dostępem do wody. Natomiast piekarze i rzeźnicy byli rozmieszczeni bardziej równomiernie. Interesująco przy tym wypadła próba autorki dynamicznego porównania hierarchii zawodów na przestrzeni XVII stulecia z szacunkiem udziału w nich mieszczaństwa (s. 158-166).

Z badań H.M. Dingwall wyłania się ponadto interesujący obraz zmian w poziomie zatrudnienia w największym mieście szkockim u schyłku XVII w. pomiędzy kupcami a wykonującymi wolne zawody. Ci ostatni zwiększali swoją liczebność podczas gdy kupiectwo przeżywało widoczny regres.

W trzeciej, najkrótszej części (składającej się bowiem tylko z jednego rozdziału, s. 247-271) autorka omawia dość enigmatycznie funkcjonowanie środowiska tamtejszych pauprów. Wprawdzie wyzyskane przez H.M. Dingwall źródło podatkowe nie stwarzało zbyt dużych możliwości szerszego przedstawienia położenia i liczebności uboższych warstw ludności Edynburga w XVII w. jednakże ta interesująca problematyka została potraktowana w książce zbyt marginalnie. Dodajmy tylko za autorką, że ok. 1/4 obywateli Edynburga żyła poniżej granicy poziomu ubóstwa lub też na jego granicy, zaś tylko 2-4 na stu otrzymywało regularną pensję lub inny stały dochód.

W sumie książka Helen M. Dingwall daje nie tylko gruntowne oświetlenie zasygnalizowanych spraw społeczności Edynburga, ale wzbogaca poważnie naszą ogólną wiedzę o fenomie rozwoju europejskiego miasta wczesnonowoczesnego. I tak w stolicy Szkocji, odmiennie niż np. w Londynie, motorem najbardziej dynamicznego rozwoju miasta były średniej wielkości zespoły kupców i przedstawicieli wolnych zawodów. Praca o Edynburgu budzi w czytelniku zaciekawienie, także od strony metodycznej (w podsumowaniu interesujący ranking czynników urbanizacyjnych) i skłania do refleksji na temat możliwości badawczych wielości poziomów statusu socjalno-ekonomicznego w epoce preindustrialnej.

Cezary Kukło

Andrzej S t a w a r z, *Powiat grodzisko-mazowiecki w rozwoju historycznym (XIX-XX w.)*, Grodzisk Mazowiecki 1995, s. 94, ilustr.

Bibliografia Grodziska Mazowieckiego i jego regionu wzbogaciła się o nową, cenną pozycję pióra zasłużonego regionalisty i badacza Mazowsza, Andrzeja Stawarza, sfinansowaną przez Radę Miejską i Urząd Miejski w Grodzisku. W zamyśle autora jego niewielki objętościowo szkic ma spełnić dwa zadania: „po pierwsze — — wydobycь zasadnicze cechy rozwoju powiatu (ściśle tutaj określonego przestrzennie), ze szczególnym uwypukleniem ostatnich dwóch stuleci. Po drugie, powinien zwrócić uwagę na istniejące luki w naszej wiedzy o przeszłości tego obszaru, a przez to pobudzić dalszy wzrost zainteresowań badawczych, w szczególności rzecz jasna historyków”.

Autor podjął się niełatwego zadania. Nie istniejący od 20 lat powiat błoński, dopiero od połowy XX wieku określany jako grodzisko-mazowiecki, w okresie swego istnienia — od średniowiecza po 1975 rok — miał różny kształt terytorialny, zmienne granice, zmienne wewnętrzne podstawowe jednostki administracyjne, zmieniające się przyporządkowanie zarówno terytorium jak i władzom administracyjnym wyższego rzędu. Znacznym przeobrażeniem ulegały także procesy demograficzne, społeczne, gospodarcze i cywilizacyjno-kulturalne.

W dawnej Rzeczypospolitej (wiek XVI-XVIII) powiat błoński z centrum administracyjno-politycznym w starostwie niegrodowym błońskim, był jednym z trzech (obok warszawskiego i tarczyńskiego) powiatów tworzących ziemię warszawską, obejmując około 455 km² z miastami

Błonie i Nadarzyn. Grodzisk, Mszczonów i Wiskitki wchodziły wówczas w skład województwa rawskiego. Podstawowe funkcje ówczesnej władzy powiatowej stanowiło wypełnianie powinności sądowych i częściowo polityczno-wojskowej, poprzez zwoływanie pospolitego ruszenia.

Dekretem władz Księstwa Warszawskiego z 1807 r. utworzono na wzór francuski departamenty. Powiat błoński wszedł wówczas — obok 11 innych — w skład departamentu warszawskiego, a od 1816 r. województwa warszawskiego. Niższą jednostką administracyjną stanowiły obwody. Obwód warszawski składał się z trzech powiatów: błońskiego, czerskiego i warszawskiego. Po kolejnych ukazach carskich — z 7 marca 1837 zmieniającym województwa na gubernie i z 11 października 1842 przemianowującym obwody na powiaty a powiaty na okręgi — powiat błoński zniknął z mapy Królestwa Polskiego.

Po stłumieniu powstania styczniowego rząd rosyjski dokonał unifikacji terenów Królestwa Polskiego z Cesarstwem pod względem administracyjnym. Ustawą z 31 grudnia 1866 Królestwo zostało podzielone na 10 guberni i 85 powiatów. Jednym z 13 powiatów gubernii warszawskiej stał się odtworzony powiat błoński, nazywany początkowo grodziskim, chociaż Grodzisk Mazowiecki stracił po powstaniu prawa miejskie. Ostatecznie przywrócono nazwę — błoński, jednak siedzibę powiatu zachowano w osadzie (!) Grodzisk. O tej paradoksalnej sytuacji zdecydowało zapewne usytuowanie Grodziska przy linii kolejowej — Drodze Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej. Nowa jednostka administracyjna obejmowała w przybliżeniu obszar dawnych powiatów błońskiego i mszczonowskiego, a jego granice przetrwały w stałym kształcie przez wiele lat. Od 1870 r. powiat składał się z dwóch gmin miejskich (Błonie i Mszczonów) oraz 14 wiejskich. W latach 1870-1914 r. na obszarze powiatu nastąpiły ogromne przemiany gospodarcze i demograficzno-społeczne; teren ten stał się jednym z najbardziej uprzemysłowionych i zurbanizowanych obszarów na Mazowszu a nawet w skali całego Królestwa Polskiego. Liczba ludności wzrosła z 50,2 tys. w 1865 r. do 140,3 tys. w 1911 r. czyli o 279,5%.

Prawa miejskie otrzymał Grodzisk na powrót w 1915 r. W 1919 r. utworzono woj. warszawskie, w skład którego wszedł powiat błoński z siedzibą w Grodzisku, o powierzchni 1096,2 km², graniczący z powiatami: grójeckim, łowickim, skierniewickim i warszawskim. Tworzyły go 4 gminy miejskie (Błonie, Grodzisk Mazowiecki, Mszczonów i Żyrardów) oraz 14 gmin wiejskich. W 1931 r. powiat zamieszkiwało 143,8 tys. ludności (131,2 osoby na km²). W 1939 r. okupant niemiecki dokonał zmian w podziale administracyjnym Generalnego Gubernatorstwa. Powiat błoński przyłączono wówczas do powiatu sochaczewskiego (Kreishauptmannschaft Sochaczew). Stan sprzed 1 września 1939 przywrócono w 1945 r. Nadal obowiązywała nazwa: powiat błoński z organem władzy administracyjnej: starostwem powiatowym błońskim. Dopiero na początku 1948 r. zniesiono powiat błoński a 12 marca tego roku ustanowiono powiat grodzisko-mazowiecki z trzema miastami (Grodzisk, Błonie, Mszczonów). Po utworzeniu w 1952 r. powiatu pruszkowskiego włączono w jego skład część powiatu grodzisko-mazowieckiego, m.in. Milanówek, który otrzymał prawa miejskie w 1951 r. Przed zmianami w podziale administracyjnym kraju, powiat grodzisko-mazowiecki liczył 736 km² powierzchni i 92,1 tys. mieszkańców (1973 r.).

Obok szczegółowego omówienia przemian terytorialno-administracyjnych i demograficznych odnoszących się do obszaru powiatu błońskiego (grodziskiego), zilustrowanych danymi liczbowymi przedstawionymi w 26 tabelach konfrontujących m.in. dane dotyczące omawianego terenu z sąsiednimi powiatami, Stawarz przedstawił stosunki narodowościowe, przytoczył podstawowe dane na temat funkcjonowania władz powiatowych w okresie zaboru rosyjskiego, w II Rzeczypospolitej i po 1945 r. Wiadomości te uzupełnił zarysem problematyki gospodarczej powiatu błońskiego — rolnictwa, hodowli, leśnictwa, rzemiosła, przemysłu i jego rozwoju, instytucji finansowych. Wspomniał też pokrótce o oświacie i kulturze, a także walorach przyrodniczo-krajobrazowych i turystyczno-rekreacyjnych powiatu.

„Ewolucja jaką przeszedł Grodzisk Mazowiecki w związku z przydanymi i pełnionymi funkcjami administracyjnymi jest dość niezwykła w dziejach Mazowsza, z pewnością też zasługuje na kontynuowanie badań w tym zakresie” — podsumował swe rozważania autor. Rzeczywiście — niewielka objętościowo (94 strony) publikacja jest cennym uzupełnieniem do wydanej kilka lat temu, niedostępnej już w sprzedaży obszernej monografii Grodziska Mazowieckiego („Dzieje Grodziska

Mazowieckiego”, pod red. J. Kazimierskiego, Warszawa 1989). Opracowanie A. Stawarza porządkuje wiele problemów, ginących w masie faktów i szczegółów zaprezentowanych w monografii Grodziska. Winno znaleźć się w zbiorach każdego regionalisty, miłośnika historii i nauczyciela. Dodatkową jego zaletą jest dołączenie wykazu 76 ważniejszych opracowań i wyboru 25 źródeł drukowanych.

Szkoda, że praca nie została zaopatrzona w kilka czytelnych mapek i schematów prezentujących zmiany terytorium powiatu. Do książki wkradło się kilka drobnych nieścisłości i potknięć, np. podana na s. 21 informacja, że swoiste kuriozum funkcjonowania władz powiatowych w innym mieście, niż te od którego powiat wziął nazwę, było jedynym przypadkiem na terenie Królestwa Polskiego. Innym przykładem był powiat konstantynowski (gubernia siedlecka) z siedzibą w Janowie Podlaskim. Na s. 19 podano nieścisłość, że powiat błoński zniknął w 1845 r. wraz z wprowadzeniem guberni, które zastąpiły województwa. Chodziło o zniesienie byłych obwodów zastąpionych powiatami, a byłych powiatów — okręgami, dokonane ukazem z 1842 r.

Książeczka stanowi udaną próbę nowego spojrzenia na dzieje regionu określonego ramami powiatu i cenny wkład w historiografię Mazowsza.

Arkadiusz Kołodziejczyk

Na tropach bezprawia. Witold Staniewicz w areszcie śledczym, pod red. Zygmunta K a c z m a r k a, Wydawnictwo Akademii Rolniczej, Poznań 1995, s. 105, ilustr.

W serii Zeszytów Biblioteki Głównej Akademii Rolniczej w Poznaniu z numerem 2 ukazały się materiały dotyczące profesora Witolda Staniewicza (1887-1966) — ministra Reform Rolnych w latach 1926-1930, posła na Sejm RP (1928-1935) oraz rektora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (1933-1939), a po 1945 r. profesora Uniwersytetu Poznańskiego i Akademii Rolniczej w Poznaniu.

Celem publikacji jest przedstawienie na przykładzie sprawy Staniewicza mechanizmu funkcjonowania aparatu bezpieczeństwa w latach stalinizmu (por. S. J a n k o w i a k, *Wielkopolska w okresie stalinizmu 1948-1956*, Poznań 1995). Chodzi zwłaszcza o losy osób, które aresztowano, ale nie skazywano (por. np. profesorów: pedagoga Ludwika Jaxa Bykowskiego i ekonomistę Wiktora Schramma, których zrehabilitowano dopiero w 1957 r.). Ogółem w latach stalinizmu polskiego osadzono w ten sposób w więzieniach około 150 tysięcy osób (s. 5).

Praca składa się z biogramu poświęconego Witoldowi Staniewiczowi pióra Zbigniewa Z a k r z e w s k i e g o (s. 9-22), trzech tekstów Zygmunta K a c z m a r k a dotyczących rewizji i pobytu Staniewicza w areszcie śledczym (s. 23-29), przesłuchania profesora (s. 30-36) oraz obrony (s. 37-46), opracowania pióra samego S t a n i e w i c z a pt. „Wilno w latach drugiej wojny światowej 1939-1945” (s. 47-78), przedmowy rektora Akademii Rolniczej prof. Ryszarda G a n o w i c z a (s. 3-4), wstępu (s. 5-8) i zakończenia (s. 79), a także obszernego aneksu (s. 80-96). Publikację wyposażono również w indeks osób, wykaz skrótów oraz spis ilustracji.

Podstawę źródłową stanowią akta przechowywane w Archiwum Sądu Wojewódzkiego w Poznaniu (nr sprawy 165/50) zawierające 144 strony akt śledczych, dokumenty udostępnione przez syna Witolda — Restytuta W. Staniewicza, a także tekst Zbigniewa Zakrzewskiego (opublikowany pod pseudonimem Tomasza T r z a s k i), który ukazał się w 1978 r. pt. „Człowiek nauki i nieugiętej postawy (Witold Staniewicz 1887-1966)” w pracy zbiorowej „Byli wśród nas” (red. Feliks L e n o r t, Poznań 1978, s. 263-278).